

Институциите от интернатен тип в системата за социална и социално-педагогическа дейност с деца в Република България

Тони Манасиева

Резюме: Статията представя структурата на българската система от институции за социална и социално-педагогическа дейност, изградени на интернатен принцип – видове, предназначение/цели на настаняването, специфика на контингента и основни направления на работа.

Ключови думи: институции от интернатен тип, социална работа с деца, социално-педагогическа дейност с деца.

Residential care institutions for social and social pedagogical work with children in Bulgaria

Toni Manasieva

Abstract: The paper presents the Bulgarian system of residential care institutions for social and social pedagogical work with children – types of organizations, purposes for placement, target groups, areas of work.

Keywords: residential care institutions, social work with children, social pedagogical work with children.

Целта на създаване на мрежа от специализирани институции за деца е да се задоволят специалните потребности от социална подкрепа, възпитание и обучение на деца с временни или по-трайни отклонения от нормалното физическо, емоционално, интелектуално и социално развитие. Специфичните функции на тези институции произтичат от специфичните потребности на отделните категории деца. Организираны на интернатен или полуинтернатен принцип и в мнозинството си функциониращи целогодишно, те осигуряват непрекъснатост на възпитателния и социализационен процес. Изграждането им на този принцип е продиктувано от обективната необходимост тези процеси да се извършват при едно по-продължително социално и педагогическо наблюдение, ръководство и грижи, съчетано с определени социални облекчения.

Настоящата статия представя българската система от социални и социално-педагогически институции от интернатен тип за деца, тяхната специфика в структурно и съдържателно отношение.

Структура на системата

В България съществуват различни институции от интернатен тип, в които се извършва социална и социално-педагогическа дейност – подчинени на Министерство на здравеопазването, Министерство на труда и социалната политика, Министерство на образованието и науката, Министерство на правосъдието, общини и неправителствени организации. Дейността им е регламентирана в нормативна уредба на три основни равнища:

1. Общ закон за всички институции – Закона за закрила на детето – по силата на обстоятелството, че всички те са предназначени за деца (до 18-годишна възраст).

2. Закони и правилници за приложенията им, регламентиращи дейността в съответното ведомство, на чието подчинение е институцията; Закони и наредби, свързани със специфичното направление на работа, включително на няколко институции или на групата лица, обхванати в институцията.

3. Собствени за всяка отделна институция правилници за устройството, организацията и дейността ѝ; нормативни актове, свързани с изпълнението на задълженията на лицата в тази институция, които са присъщи единствено на тях (вътрешноведомствени наредби, указания, заповеди, инструкции).

Различната подчиненост на институциите и специфичната нормативна регламентация на дейността им, наред с някои валидни за всички или за групи институции документи, са свързани с особените им функции, които на свой ред произтичат от специфичните потребности на настанените в тях деца. Системата обхваща следните институции от интернатен тип:

Към **Министерството на здравеопазването** – домовете за медико-социални грижи за деца. Устройството и дейността им се регламентират на второ и трето равнище от Закона за здравето, Закона за лечебните заведения,

Правилника за устройството и дейността на домовете за медико-социални грижи за деца,

Към **Министерството на труда и социалната политика** са различните видове домове за деца – лишени от родителска грижа или с физически и умствени увреждания. Те са специализирани социални институции и спадат към втората от двете групи „социални услуги“, диференцирани в Правилника за прилагане на закона за социалното подпомагане (Правилник за прилагане на закона за социалното подпомагане, чл. 36) – в общността и в специализирани институции. Устройството и дейността им се ръководят конкретно както от този правилник, така и от Правилник за организацията и дейността на домовете за деца, Наредба за критериите и стандартите за социални услуги за деца.

Към **Министерството на образованието и науката** са различните специални училища за деца с увреждания, с хронични заболявания, с поведенчески проблеми изявиени чрез противообществени прояви и престъпления. В дейността си те се ръководят от Закона за народната просвета и правилника за прилагането му, Закона за борба срещу противообществените прояви на малолетните и непълнолетните, Наредбата за обучението на деца и ученици със специални образователни потребности и/или с хронични заболявания, Правилник за устройството и дейността на възпитателните училища-интернати и социално-педагогическите интернати

На подчинение на **Министерството на правосъдието** са поправителните домове за непълнолетни, извършили престъпления. Дейността им е регламентирана от Наказателния кодекс; Закона за изпълнение на наказанията и задържането под стража и Правилника за прилагането му; Наредба за състава, задачите и дейността на педагогическия съвет към поправителния дом и някои частни наредби относно битовото и медицинско обслужване на лишените от свобода.

След промените в социалното ни законодателство мрежата от социални заведения за деца се разшири с нови форми в първата група на споменатата класификация по чл. 36 от Правилника за приложение на закона за социалното

подпомагане – „социални услуги в общността“. Въпреки че някои от тях притежават характеристики, наподобяващи тези на институциите от интернатен тип, въпросът с разграничаването им има особена стойност за работещите в тях и в системата като цяло – с което основание ще бъдат изключени от представените в настоящата статия. Това са т.нар. социални услуги от резидентен тип – приюти; преходни, защитени и наблюдавани жилища; кризисни центрове; центрове от семеен тип, центрове за временно настаняване. Тези услуги могат да бъдат краткосрочни или дългосрочни и се ползват с предимство пред предоставянето на социални услуги в специализирани институции.

Специфика на отделните институции

Домовете за медико-социални грижи за деца (ДМСГД) са държавни лечебни заведения, в които „медицински и други специалисти осъществяват продължително медицинско наблюдение и специфични грижи“ **за деца с хронични заболявания и медико-социални проблеми до 3-годишна възраст**. Домовете могат да предоставят и социални услуги по реда на Закона за социалното подпомагане (Закон за лечебните заведения, чл. 5 и 27) – например дневни центрове „за деца с увреждания, отглеждани в семейна среда, които са с физически и/или психически увреждания и се нуждаят от ежедневна рехабилитация и физиотерапия“ (Правилник за устройството и дейността на домовете за медико-социални грижи за деца, чл. 16).

ДМСГД „се планират и разпределят на териториален принцип“ като останалите лечебни заведения, което се извършва чрез Национална здравна карта и областни здравни карти. Те се създават след оценка на: географската, инфраструктурната, демографската, социалната и здравната характеристика на областите в страната; наличните лечебни заведения и техните възможности за оказване на медицинска помощ; „потребностите от спешна, първична и специализирана извънболнична и болнична помощ“, необходимия брой и вид лечебни заведения, както и апаратното и инструменталното оборудване за предоставянето ѝ; областните здравни приоритети (Закон за лечебните

заведения, чл. 29–32). С оглед потребностите на настаняваните в домовете деца тези критерии за оценка имат особен смисъл. Пример: погрешно в масовото съзнание е останало впечатлението от периода, когато тези домове се наричаха „Дом Майка и дете“, че те са институции за изоставени деца – „плод на порочна връзка“ и неприемане от семейството на майката. Всъщност има деца, чиито родители желаят да ги отглеждат, но по ред медицински и социални причини нямат обективната възможност да ги задържат у дома и за известен период от време е наложително да бъдат отглеждани в институцията под засилени специални грижи. Дете със здравословни проблеми, които изискват третиране в болнична среда, понякога дори още от ниво родилен дом, получава тук тези грижи, които семейството му, живеещо например в отдалечен селски район с един общопрактикуващ лекар и без специализирана апаратура, понякога и животоподдържаща, не е в състояние да осигури. В този случай е особено видима връзката с критериите „налични лечебни заведения и възможностите им за оказване на медицинска помощ; на специализирана болнична помощ, със съответно апаратно и инструментално оборудване за предоставянето ѝ“.

Настаняването и напускането на деца става с решение на районния съд, като до неговото постановяване важи заповед на директора на дирекция „Социално подпомагане“, съгласно Закона за закрила на детето. Освен тези случаи съществуват и (Правилник за прилагане на закона за закрила на детето, чл. 33; 15, чл. 17):

- т.нар. спешно настаняване – при опасност за здравето и живота на детето – извършвано веднага след получаването на сигнал със заповед на директора на дирекция „Социално подпомагане“;
- прием на недоносени деца с ниско тегло – за лечение, със съгласието на родителите им.

Деяностите, които осъществяват ДМСГД за деца с хронични заболявания и медико-социални проблеми, са (Правилник за устройството и дейността на домовете за медико-социални грижи за деца, чл. 13 ал. 1):

- продължително медицинско наблюдение;

- диагностициране, лечение и рехабилитация;
- специфични грижи в три направления: „отглеждане; възпитание и обучение; подготовка за интеграция в обществото чрез посещаване на масови детски заведения, интеграция в семейство, подготовка за осиновяване“.

Персоналът, ангажиран в тези дейности, включва:

- директор с висше образование по медицина, призната медицинска специалност и квалификация по здравен мениджмънт, назначен с конкурс от министъра на здравеопазването;
- заместник-директор (не задължително) с висше образование по медицина, психология или икономика;
- лекари, рехабилитатори, медицински сестри, детегледачки, психолози, педагози, при нужда и логопеди, социални работници и други специалисти. Те образуват т.нар. мултидисциплинарен екип с различни нива на разделение на функциите, описани в чл. 7 на Правилника за устройството и дейността на ДМСГД.

Дейностите се извършват в три „задължително обособени структурни единици“ (пак там, чл. 5–12):

1. Жилищен блок – състоящ се от помещения за спане, хранене, „игри и бодърстване на децата“, „контакт на децата с родители, осиновяващи и близки хора“, както и от сектор за деца до 6 месеца със спални помещения и помещения за кърмене на децата, в зависимост от нуждите – и други помещения. В жилищния блок се обособяват „постоянни функционални звена“ – детски групи от 6 до 8 деца „в различна степен на физическо и психическо здраве“.

2. Медицински блок – с обособени отделения и сектори, например за рехабилитация, физиотерапия, клинични лабораторни изследвания, други медицински дейности, задължителен приемо-изолационен сектор. Отделението се ръководи от лекар със специалност „детски болести“.

3. Административно-стопански блок.

При навършване на 3-годишна възраст повечето от децата от ДМСГД се преместват в други домове в зависимост от здравословното им състояние

(Правилник за устройството и дейността на домовете за медико-социални грижи за деца, чл. 21):

- здравите и тези „с лека степен на физически и/или психически недостатъци и увреди – в домовете за деца, лишени от родителска грижа;
- децата със средна и тежка степен на физически недостатъци и увреди, както и децата с водещи психически недостатъци и увреди – в домовете за деца с физически увреждания, съответно в домовете за деца с умствена изостаналост“.

Не се преместват деца, на които е разкрита процедура по осиновяването им, както и такива със средна или тежка степен на водещи физически увреждания освен ако родителите или настойниците им желаят да се извърши преместване – тези деца могат да останат до навършване на 7-годишна възраст, след което се насочват към домовете за деца с увреждания към МТСП.

Домовете за деца лишени от родителска грижа (ДДЛРГ) са специализирани институции за предоставяне на социални услуги „по отглеждане и възпитание на **деца от 3 до 18 години** или до завършване на средно образование, но не повече от 20 години“ (Правилник за прилагане на закона за социалното подпомагане, §1(1) т. 36 от Доп. разпоредби). Те са два вида: домове за деца в предучилищна възраст – от 3 до 7 години и домове за деца в училищна възраст – над 7 години. Към тях също както при ДМСГД може да се разкриват социални услуги в общността.

Настаняване и прекратяване на престой в ДДЛРГ се извършва със съдебно решение, като до произнасянето на съда дирекция „Социално подпомагане“ по настоящия адрес на детето извършва временно настаняване по административен ред. Искането за мярката настаняване се прави от дирекция „Социално подпомагане“, прокурора или родителя пред районния съд по седалището на дирекцията. Настаняването може да се извърши и от специализираните органи на МВР – като спешна мярка на полицейска закрила, при необходимост и с охрана. Прекратяването на настаняването е при отпадане на основанията за него: изтичане на срока; разваляне на договора или взаимно съгласие на страните;

осиновяване на детето; навършване на пълнолетието му; промяна на мярката на закрила.

В ДДЛРГ се настаняват деца, чиито родители са починали, неизвестни, лишени от родителски права или с ограничени родителски права; чиито родители или настойници „без основателна причина трайно не полагат грижи“ за тях или „се намират в трайна невъзможност“ да ги отглеждат; деца, жертва на насилие в семейството, за които „съществува сериозна опасност от увреждане“ на тяхното „физическо, психическо, нравствено, интелектуално и социално развитие“ (Закон за закрила на детето, чл. 25). Това е в противовес на погрешно утвърденото житейско схващане, че тези домове са „сиропиталища“ или за „изоставени деца“ – броят на пълните сираци в тях винаги е бил под 5%; в дом може да попадне и „желано дете“, чийто единствен родител е в продължително болнично лечение. Настаняване в дом се извършва само „когато са изчерпани всички възможности за закрила в семейството освен в случаите, когато се налага спешното му извеждане“ (пак там).

В домовете съществува разпределение на децата в три групи (Правилник за организацията и дейността на домовете за деца, чл. 21):

1. За постоянна грижа – целогодишен престой на деца без ресурси за отглеждане в семейната среда. В тези групи се осигуряват и места за спешно настаняване на деца с опасност за живота и здравето им и на деца с мярка за полицейска закрила (48-часова, за деца – обект на престъпления, с непосредствена опасност за живота или здравето, с опасност от въвличане в престъпление, изгубени или в безпомощно състояние, останали без надзор – съгласно ЗЗД). В почивните, празнични дни и ваканциите те могат да се връщат в семейна среда или друга по разрешение на съдията.

2. За седмична грижа – петдневен престой с осигуряване на възможност за отглеждане и в семейна среда.

3. За дневен престой – пребиваване на детето през деня и нощуване в семейството си.

За всяко дете се изготвя до месец от настаняването му план за грижи въз основа на оценка на потребностите му и той „е в съответствие с плана за действие, изготвен от дирекция „Социално подпомагане“. Социален работник от нея участва и в мултидисциплинарния екип, който прави плана за грижи в дома. Той се актуализира периодично, максимум на 6 месеца.

Домовете не разполагат със собствени училища и логично излязоха преди години от системата на МОН, в тях се провежда единствено самоподготовка под ръководството на възпитатели, а децата посещават най-близкото до дома общообразователно училище или специално училище, ако са със специални образователни потребности (СОП).

Домовете за деца и младежи с увреждания са специализирани институции, предоставящи комплекс от социални услуги *за деца с физически увреждания или с умерена, тежка или дълбока умствена изостаналост*, които са установени с експертно решение на териториална или национална експертна лекарска комисия (Правилник за прилагане на закона за социалното подпомагане, §1(1) т. 37 и 38 от Доп. Разпоредби). До началото на този век децата с по-тежка степен на умствена изостаналост са се считали у нас за „необучаеми“, а Световният конгрес на ЮНЕСКО от 1994 година по въпросите на специалното образование, утвърдил програма „Образование за всички“, извежда като главна препоръка децата с увреждания да не се делят на обучаеми и необучаеми, независимо от степента на недостатъците им. Сега тези деца може да се обучават в помощните училища, както и в самите домове за деца с умствена изостаналост може да се провежда обучение от помощните училища след съгласуване с регионалния инспекторат по образование (РИО) и с директора на дома (Наредба №1 от 23 януари 2009 г. за обучението на деца и ученици със специални образователни потребности и/или с хронични заболявания, чл. 48).

За домовете за деца с увреждания важат същите критерии и стандарти като за ДМСГД и ДДЛРГ (Наредба за критериите и стандартите за социални услуги за деца, Приложение №3 към чл. 48) – относно методиката за предоставяне на социалната услуга в специализирана институция, организацията на работата,

плана за грижи, контактите на детето със семейството, подкрепата на детето и участието му в нея, включването в образователен процес и развиващи дейности в свободното време, битовите и медицински грижи и пр.

Специални училища

Те могат да се подразделят, в условна зависимост от превеса на обективни/субективни или биологични/социални основания за постъпване на децата в тях, на: училища за деца с увреждания или заболявания и на училища за деца с девиантно поведение. Първият вид училища са от интернатен и полуинтернатен тип и настаняването в тях се извършва, „когато всички други възможности за обучение и възпитание в държавни и общински училища са изчерпани и при писмено изразено желание на родителите или настойниците“ (Закон за народната просвета, чл. 27 (4)). Вторият вид са само от интернатен тип и настаняването е със съдебно решение.

В **първата група** попадат следните училища, чието предназначение и образователни изисквания са фиксирани в Правилника за прилагане на Закона за народната просвета (Правилник за прилагане на Закона за народната просвета, чл. 68–72) и Наредбата за обучението на деца и ученици със СОП и/или с хронични заболявания (Наредба №1 от 23 януари 2009 г. за обучението на деца и ученици със специални образователни потребности и/или с хронични заболявания, чл. 44–56):

Специални училища за деца с хронични заболявания – те са болнични и оздравителни.

Болничните са за обучение от I до VIII клас на лекуващи се в специализирани болници или в клинично-рехабилитационни отделения към специализирани болници, при облекчен учебен режим, съобразено с профила на заболяванията. Организирант се към тези болници и са за деца, чийто престой е не по-малък от 30 дни, като включването им в учебен процес става по преценка на лекуващия ги лекар. Обучението и възпитанието се осъществяват по специален учебен план и учебни програми съгласно държавните образователни изисквания.

Оздравителните училища са „от интернатен тип, за обучение на ученици от I до XII клас, и в тях се организира учебно-възпитателна и лечебна работа само за боледуващи от заболявания на дихателната, сърдечно-съдовата, храносмилателната и пикочно-половата, костно-мускулната и/или нервната система, и/или на ендокринните жлези и обмяната“. Обучението и възпитанието се осъществяват в съответствие с държавните образователни изисквания. Може да се откриват и паралелки за професионално обучение, ако в населеното място няма училище, което го предлага.

Специални училища за ученици със сензорни увреждания – „за обучение на ученици от I до XII клас с увреден слух или с нарушено зрение“, от интернатен тип. И в тях, както в оздравителните, могат да се откриват паралелки за професионално обучение, ако в населеното място няма училище, което предлага обучение по същата професия. Допълнителна възможност е откриването на профилирани паралелки по изкуства и спорт. Обучението и възпитанието се осъществява по: специални учебни планове съгласно държавните образователни изисквания; учебни програми съгласно тези изисквания или по индивидуални образователни програми; учебни програми по специалните учебни предмети – „индивидуално формиране и развитие на устната реч, развитие на речта, музикални стимулации, фонетична ритмика и моторика, реч и предметна дейност“ или програми „по зрително подпомагане, ориентиране и мобилност и полезни умения“; специални учебници и учебни помагала, в т.ч. адаптирани с брайлов и с увеличен плоскочечатен шрифт; „учебни планове и програми за професионално образование и обучение съгласно държавните образователни изисквания за професионалното образование и обучение и за придобиването на квалификация по професии“ (Наредба №1, чл. 43).

Специалните училища за ученици с езиково-говорни нарушения са **логопедични училища** за обучение на ученици от I до IV клас и са от интернатен тип.

Специални училища за ученици с множество увреждания – от интернатен тип, за обучение от I до VIII клас. В училища за деца със сензорни увреждания и в

помощни училища също могат да се организират паралелки за ученици с множество увреждания.

В регистъра на образователното министерство като интернатни са отбелязани обаче само 5 оздравителни училища, по 2 училища за деца с нарушено зрение и с увреден слух, и 25 помощни училища; други са с полуинтернатни групи¹.

Помощните училища в България са от интернатен или полуинтернатен тип и са предназначени за деца с интелектуални дефицити/умствена изостаналост. Това е задължителният показател за постъпване там. Всякакви други състояния, непридружени от интелектуален дефицит, не би трябвало да се отнасят към помощното училище, макар че в историята на помощните училища е позната и порочна практика на задържане на деца, проявяващи симптоми на интелектуален дефицит, който обаче не е резултат от органична увреда, а от педагогическа занемареност, и при такова задържане се забелязват цели, различни от съдържанието на възпитанието и обучението.

„Обучението в помощните училища се организира за ученици с умерена и с тежка умствена изостаналост, както и с множество увреждания, от I до VIII клас.“ Не се повтарят класове. Завършилите VIII клас могат да продължат обучението си в „училища, които организират професионално обучение по част от професия или по професия за придобиване на първа степен на професионална квалификация“ или в „непрофилирани паралелки в средни общообразователни училища или гимназии по индивидуална образователна програма“, но такива паралелки може да се откриват и в самото помощно училище. Обучението и възпитанието в помощното училище „се осъществяват по специални учебни планове, разработени в съответствие с държавните образователни изисквания ... както и по индивидуални образователни програми“ (Наредба №1 от 23 януари 2009 г. за обучението на деца и ученици със специални образователни потребности и/или с хронични заболявания, чл. 44, 47–49).

¹ <http://www2.mon.bg/adminmon/schools/CIFillFrame.asp>, посетен на 7.09.2013.

За да бъде определено точно дали децата отговарят на условията за постъпване в специално училище, както и от каква конкретно подкрепа се нуждаят, състоянието им се преценя от екипи за комплексно педагогическо оценяване към регионалните инспекторати по образование и от диагностични екипи в специалните училища, при съобразяване с представените медицински документи. Екипът към РИО заседава целогодишно в състав: ресурсен учител, логопед, рехабилитатор на слуха и говора, психолог от съответния ресурсен център, учител от детска градина, от общообразователно или професионално училище, учител-специален педагог от специално училище, лекар от регионалния център по здравеопазване, представител на отдел „Закрила на детето“ (пак там, чл. 18). Те извършват първична оценка на общото развитие на детето, въз основа на която препоръчват вид и форма на обучение. Насочени към специално училище, на децата се прави по-нататъшна оценка, съобразена с първичната, но вече на по-конкретно равнище, и им се изготвят индивидуални програми за работа, като за обучението се разпределят в маломерни паралелки, което позволява оптимално приложение на индивидуалния подход.

В съответствие с приетата от МОН стратегия за включване на децата с увреждания и хронични заболявания в сферата на образованието от 2006 година са създадени и ресурсни центрове – 28 за страната, по един във всяка област, които са алтернатива на помощното училище и училището за деца с физически увреждания. Те са „държавни обслужващи звена – извънучилищни педагогически учреждения, в системата на народната просвета“ с „консултативна, образователно-възпитателна, рехабилитационна и координираща функция“, които подпомагат „успешното интегриране на децата и учениците със специални образователни потребности в общообразователна среда ... осъществяват дейността си чрез екип от специалисти, в който се включват ресурсни учители, психолози, логопеди, рехабилитатори на слуха и говора“ (Правилник за дейността на ресурсните центрове за подпомагане на интегрираното обучение и възпитание на деца и ученици със специални образователни потребности, чл. 2, 3, 7). Ресурсните центрове в България интегрират в себе си различни елементи от

европейски модели и системи. При създаването им идеята е да се организират само към специализирани учебни заведения като помощните училища или училищата за деца със слухови, зрителни или логопедични проблеми, а техен директор да е директорът на съответното специално училище. Много скоро обаче те започват да функционират самостоятелно.

Специалните педагози от ресурсните центрове помагат непосредствено на децата със СОП в учебните часове в т.нар. масово училище, както и в извънкласните дейности и самоподготовката. Проблем е все още недостигът на ресурсни учители за всяко нуждаещо се дете така, че да са с него във всеки учебен час – това зависи и от броя деца, и от броя ресурсни учители в конкретния регион и училище, и от съвпадението в учебната им заетост по часове и дни. Обучението на децата със специални образователни потребности протича по индивидуална програма, изработена за всяко дете от екип, в който влизат учителите от общообразователното училище, ресурсният учител, логопед, психолог, ако има нужда – и друг специалист. А психолого-педагогическата подкрепа за децата със СОП е насочена към: „коригиране и компенсиране на съответното увреждане, нарушение или затруднение; подпомагане в образователно-възпитателния процес за постигане на държавните образователни изисквания...; стимулиране на цялостното им развитие за успешна социална интеграция и професионална реализация“ (Наредба №1 от 23 януари 2009 г. за обучението на деца и ученици със специални образователни потребности и/или с хронични заболявания, чл. 2).

Обобщено, дейността на специалните училища е насочена към (пак там, чл. 42):

1. обучение и възпитание, осигуряващо успешна социална интеграция и професионална реализация на учениците със СОП и/или с хронични заболявания;
2. подготовка за интегрирането им в общообразователна среда;
3. ресурсно подпомагане на интегрираните ученици със СОП и/или с хронични заболявания.

Втората група специални училища – за деца с девиантно и делинкветно поведение включва социално-педагогическите интернати (СПИ), възпитателните училища-интернати (ВУИ), както и училищата в поправителните домове, но последните, макар че също са към МОН, не съществуват като самостоятелни училища от интернатен тип, затова се включват в частта за тези домове.

Социално-педагогическите интернати и Възпитателните училища-интернати са държавни учебно-възпитателни заведения от интернатен тип, с корекционни функции, за деца с противообществени прояви и престъпления от по-нисък ранг или такива, които заради малолетната възраст на извършителите не подлежат на наказателно преследване. В тях се настаняват деца над 8-годишна възраст, които:

- за СПИ – са извършили противообществени прояви или съществуват предпоставки за извършването им;
- за ВУИ – са извършили противообществени прояви или престъпления и за които предвидените други възпитателни мерки в Закона за борба срещу противообществените прояви на малолетните и непълнолетните (ЗБППМН) се оказват недостатъчни „и за нормалното им възпитание няма подходяща социална среда“ (ЗБППМН, чл. 28).

Настаняването в интернат става по два пътя: или в резултат на т.нар. възпитателно дело от местна/общинска комисия, завършило с предложение до районния съд и потвърдено от него, или чрез независимо от местната комисия решение на районния съд. Съдебната санкция е абсолютно изискване за всички институции у нас, в които детето се откъсва трайно от семейната среда – в съответствие с европейските изисквания, утвърдено след включването на страната ни в ЕС. В болшинството от случаите настаняването става по първия ред, но при непълнолетните (14–18 години), тъй като са наказателноотговорни, има случаи на налагане на мярката директно от съда в резултат на наказателно дело (Наказателен кодекс, чл. 61 и 64 от глава „Особени правила за непълнолетни“):

- когато се прецени, че престъплението е извършено „поради увлечение или лекомислие“ и „не представлява сериозна обществена опасност“, съдът може

сам да наложи настаняването, като уведоми за това местната комисия или изпрати решението си до нея за изпълнение;

- когато се наложи наказание „лишаване от свобода“ с продължителност под 1 година, то не се изтърпява ефективно, а се заменя с настаняване във ВУИ (с изключение на случаите на рецидив).

Специална комисия в МОН разглежда постъпилите от местната комисия документи на деца с мярка „настаняване“ и ги разпределя в конкретните интернати. Спецификата налага настаняване да се извършва през цялата година и това е педагогически и психологически обосновано – когато мярката е постановена напр. през първия учебен срок, е нецелесъобразно изчакването на изпълнението ѝ до следващата учебна година.

Срокът на престой в двата вида интернати от първата голяма промяна в по-ново време на Закона за борба срещу противообществените прояви на малолетните и непълнолетните през 1996 година (втората е 2004 година) е фиксиран на максимум 3 години. Промени се и възрастта за прием – от 7 на 8 години и това е адекватно на процедурата, която изисква време за установяване на девиантното поведение при обхващане на детето в образователната система, прилагане на възпитателни подходи, провеждане на възпитателно дело след тяхната неуспешност и изминаване на следващите стъпки до официализирането на настаняването в интернат. Отпадна и условието за СПИ в него да могат да се приемат и деца по социален признак и желание на родителите.

Времето в бягство обаче, което тук е специфичен проблем, не се счита за престой, затова някои деца остават по-дълго в интерната. Другият случай на удължаване е по желание на самите деца, изразено в писмена молба до педагогическия съвет на интерната – с цел завършване на образователна степен или придобиване на професионална квалификация, включително и след навършване на пълнолетие. Този съвет, заедно с прокурор и член на местна комисия, заседава в края на всяка учебна година и преценява за всяко дете дали срокът му може да бъде удължен, или прекратен – в зависимост от поведението му и „постигнатите резултати от възпитанието и обучението му“ (ЗБППМН, чл. 31).

Прекратяване поради здравословни причини може да се извършва по всяко време след представен протокол от лекарска консултативна комисия (ЛКК) и одобрение от районния съд.

След общата и за двата вида интернати редукция на броя им от 1988 година насам, когато са били 33, в момента има 3 СПИ и 4 ВУИ. В СПИ се получава само основно образование и това от години е проблем за децата, които трудно се адаптират след напускането им към т.нар. масово училище. От четирите ВУИ едно е за момичета и предлага средно образование, едно за момчета също за средно и две за момчета, предлагащи основно образование. Разделението на този вид училища по полов признак е традиционно за разлика от СПИ, които са смесени; само в едно ВУИ за момчета в период от 3 години се провеждаше смесено обучение. Всички са в малки населени места във вътрешността на страната, предимно села, което създава известни затруднения с персонала и ресоциализацията на децата, наред с позитивите от откъсването от среда с риск от рецидив. Капацитетът им години наред се оползотворява наполовина, което е един парадокс при увеличение на детската престъпност, но има своите обяснения. Сериозният спад в броя настанени деца е основна причина за закриване на интернати и той е обусловен от все по-ограниченото прилагане и потвърждаване на мерките за настаняване. За десетгодишен период от време броят на учениците в двата интерната е намалял драстично – за ВУИ 3 пъти, за СПИ 20, а през учебната 2012/2013 година учениците са били общо към 250².

Замисълът за създаване на два отделни типа учебно-възпитателни институции за деца с девиантно поведение предполага наличие на определени разлики между тях и по отношение на организацията на работата. На практика в последните години част от тези разлики постепенно се заличават. Концептуалните постановки за облика на тези институции обаче предполагат различия във водещата дейност и режим. Дейността изисква съобразяване със спецификата на децата – в СПИ се предполага деянията им да са епизодични и с по-ниска степен на обществена опасност, във ВУИ корекционният аспект е засилен и с това е

² <http://www.nsi.bg/otrasal.php?otr=23>, посетен на 7.09.2013.

обвързан и по-строгий режим. Например децата от СПИ могат да пътуват при семействата си в почивните дни и всички училищни ваканции, докато във ВУИ разрешението за ползване на т.нар. домашен отпуск се счита за изключителна форма на награда, която не може да се прилага всеки уикенд. Има деца, които и през ваканциите остават в интерната поради незадоволителното си поведение; други с право на отпуск сами се отказват от ползването му заради разстроена семейна среда. Но децата и от двата вида интернати са задължени при отсъствие над 5 дни да се явят в детската педагогическа стая или местната комисия в населеното място, където ще пребивават, и да получат заверка за престоя си.

Основната дейност в тези интернати е корекционно-възпитателната, разбрана като комплекс от методи и подходи, които се прилагат с две основни цели:

- промяна в поведението на детето по посока на просоциалната му ориентация,
- промяна на утвърдените негативни поведенчески модели успоредно с усвояване на уменията, подпомагащи интеграцията на детето в обществото.

Корекционно-възпитателната дейност е ядрото на комплекса от три водещи функции на интернатите, заедно с вторичната превенция и ресоциализацията. Те се разгръщат в четири основни направления на работа: общообразователна подготовка, помощ в самоподготовката, професионална квалификация и организация на свободното време, за чието осъществяване се организират училищно и професионално обучение, индивидуални и групови дейности за развитие на способности и придобиване на частножитейски и общосоциални умения. Провеждат се от възпитатели, психолог и учители в собствените за интерната общежитие, училище, работилници, помощни стопанства, както и частично, при определени условия – извън него. Обучението се осъществява по учебен план на ВУИ и учебен план на СПИ, а придобиването на професионална квалификация – по учебни планове за професионално образование или за професионално обучение (Правилник за устройството и дейността на възпитателните училища-интернати и социално-педагогическите интернати, чл.

19). Завършилите „получават документи и придобиват правата по законите и правилниците, отнасящи се до общообразователните и професионалните училища“ (ЗБППМН, чл. 32). За труда си в работилниците и помощните стопанства на училищата непълнолетните получават възнаграждение, а продукцията се освобождава от данъци.

Специфичен проблем за ВУИ е неграмотността на голяма част от учениците, заради което в тях са сформирани ограмотителни паралелки. В тях се усвояват знания от началния етап на образование, независимо от възрастта на учениците. Децата и в двата вида интернати, които са навършили 16 години, но престоят им не може да се прекрати – ако не са посещавали училище, „се включват в допълнително обучение за ограмотяване и повишаване на грамотността по специални учебни програми“ (Правилник за устройството и дейността на възпитателните училища-интернати и социално-педагогическите интернати, чл. 20 и 24). Навършилите 16 години във ВУИ, със завършен VI клас, които не желаят да продължат образованието си, задължително се обучават в професионално-занаятчийска паралелка.

В масовото съзнание възпитателното училище-интернат често неправилно се смесва с **поправителния дом**, който е единствената наказателна институция за деца в България, при това само на възраст 14–18 години, която е наказателноотговорна. В тях те се настаняват поради извършени престъпления, „ако са могли да разбират свойството и значението им и да ръководят постъпките си“ (Наказателен кодекс, чл. 31). Поправителният дом като част от пенитенциарната система е предназначен за ефективно изтърпяване на наказанието „лишаване от свобода“, наложено в съдебен процес. Преобладаващите престъпления на настанените непълнолетни извършители са срещу собствеността и срещу личността. Поправителните домове в България са само два – за момчета, който единствен е самостоятелен, и за момичета, като отделение към женския затвор. Те и ВУИ са единствените в системата, където има разделение на децата по полов признак, и това се вписва в по-строгия режим на всички подобни институции в света. Поправителният дом за момчета разполага с

300 места, но средногодишният брой на настанените не надхвърля половината от тях, с приблизително същия брой персонал; този за момичета е с капацитет 35 места и до 10 пъти по-малък брой настанени. Броят настанени оправдава контраста в структурирането на поправителните домове и това е част от световна тенденция, валидна както за непълнолетните, така и за пълнолетните – извършителите на престъпления от мъжки пол винаги са в пъти повече от тези от женски. Персоналът е разпределен „в три направления на дейности: Режим, надзор и охрана; Социални дейности и възпитателна работа и Финансово и ресурсно осигуряване“³. Второто направление, покриващо съдържателната част на престоя на непълнолетните и непосредствената работа с тях по ресоциализацията им, е във функциите на педагогическия съвет на дома, който включва: началника на дома, директора на училището, инспектор-педагозите (учителите), инспекторите по социални дейности и възпитателна работа, психолога.

Престоят в поправителния дом е според срока на присъдата. Максималната за непълнолетните в България е 12 години. След навършване на 18-годишна възраст тези с неприключили присъди се преместват в затвор или затворническо общежитие за пълнолетни. Могат обаче, както и децата в интернатите, с цел довършване на образованието да останат в поправителния дом до навършване на 20 години – по тяхно желание и предложение на педагогическия съвет на дома и с разрешение на прокурора. Предсрочно освобождаване се допуска по реда на чл. 176 от Закона за изпълнение на наказанията и задържането под стража, а най-общо – когато се прецени, че непълнолетният „се е поправил“ и е изтърпял поне 1/3 от наказанието.

В поправителния дом непълнолетните се разделят в зависимост от назначения им режим: общ, лек и строг, и статута им: осъдени (най-голям брой), обвиняеми и подсъдими с мярка за неотклонение задържане под стража. Обособени са в групи от 15 до 20 лица. Включени са в дейности, свързани с

³ <http://www.gdin.bg/Pages/Prisons/Default.aspx?evntid=25715>, посетен на 6.09.2013.

обучението, професионалната подготовка и оползотворяването на свободното време чрез развитие на способности в спортната и художествената дейност, както и целенасочена социално-педагогическа работа под ръководството на специалисти. Почти всички непълнолетни учат – тези до 16 години по силата на задължителното в България образование, около 90% от навършилите 16 години по собствено желание, останалите работят. Домът има собствено училище, работилници, спортни зали, помещения за дейности в свободното от учене и работа време, общежитие с отделения по статус на настанените, медицински център с до 10 легла за краткотрайно лечение, където се извършват профилактична, диагностична, оздравителна и рехабилитационна дейности. Специфично за поправителния дом за момчета е, че той разполага и с параклис, където капелан извършва с желаещите традиционни религиозни дейности и провежда специфични занимания, включително обучение в иконопис; с плувен басейн и модерна фитнесзала с уреди, оборудвана по международен проект, цех за изработване на мебели от ракета. Професиите, които се усвояват в домовете, са: за момчета – механик, дърводелец, стругар, монтьор, бояджия; за момичета – шивачка. Тези и останалите дейности, в които са включени непълнолетните, са част от т.нар. социална дейност и възпитателна работа – специфичен за пенитенциарните ни заведения термин, утвърден и в единствено тук обозначена така длъжност – „инспектор социална дейност и възпитателна работа“.

„С лишените от свобода се осъществява групова и индивидуална социална дейност и възпитателна работа“, която включва: диагностика и корекция; програми за въздействие, за намаляване на рецидива и „риска от вреди“; образование, обучение и квалификация; „творчески, културни и спортни дейности и религиозна подкрепа“. „Социалната дейност и възпитателната работа са основни средства за ресоциализация на лишените от свобода и са насочени към подпомагане личностната промяна и изграждане на умения и способности за законосъобразен начин на живот в обществото“ (Закон за изпълнение на наказанията и задържането под стража, чл. 152).

Перспективите пред специализираните институции са пряко обвързани с политиката на т.нар. деинституционализация, засилена след влизането на България в Европейския съюз. Резултатите от нея са видими по отношение на всички описани институции с изключение на поправителните домове, където това не е възможно. Проблематично е и за интернатите за деца с девиантно поведение, макар че техният брой също силно се редуцира и най-новите проекти предвиждат премахването на СПИ и свеждането на ВУИ само до два – един за момичета и един за момчета. Редукцията на санаториалните и болничните училища не е целесъобразна от здравна гледна точка. За всички останали алтернативата е в увеличаването на социалните услуги в общността и ресурсните центрове. Тоталното премахване на специализирани институции за деца обаче е нереалистично поради спецификата на проблемите на различните групи деца, за много от които грижата в институция се оказва най-адекватна, и наличието на такива и в останалите европейски страни го доказва. Претенциите за промяна по отношение на формалните и съдържателните им характеристики обаче остават валидни. В областта на социалната дейност е наложително функциониране във всяка институция от интернатен тип на социален работник, който в сътрудничество с персонала в институцията и специалистите извън нея да помага за решаването на медико-социалните и социално-педагогическите проблеми на настанените деца.

Използвана литература

- Закон за борба срещу противообществените прояви на малолетните и непълнолетните, посл. изм. ДВ, бр. 68/2.08.2013.
- Закон за закрила на детето, посл. изм. ДВ, бр.68/2.08. 2013.
- Закон за изпълнение на наказанията и задържането под стража, посл. изм. ДВ, бр. 68/2.08.2013.
- Закон за лечебните заведения, посл. изм. и доп. ДВ, бр. 20/28.02.2013.
- Закон за народната просвета, посл. изм. ДВ, 68/2.08.2013.
- Наказателен кодекс, посл. доп. ДВ, 61/9.07.2013.
- Наредба за критериите и стандартите за социални услуги за деца, посл. изм. ДВ, бр.7/21.01.2011.
- Наредба №1 от 23 януари 2009 г. за обучението на деца и ученици със специални образователни потребности и/или с хронични заболявания, обн. ДВ, бр. 11/10.02.2009.
- Правилник за дейността на ресурсните центрове за подпомагане на интегрираното обучение и възпитание на деца и ученици със специални образователни потребности, обн. ДВ, бр. 77/19.09.2006.
- Правилник за прилагане на закона за закрила на детето, посл. изм. и доп. ДВ, бр. 68/4.09.2012.

Правилник за прилагане на закона за социалното подпомагане, посл. изм. и доп. ДВ, 17/21.02.2013.

Правилник за организацията и дейността на домовете за деца, обн. ДВ, бр. 31/13.04.2007.

Правилник за прилагане на Закона за народната просвета, посл. изм. ДВ, бр.58/29.7.2011.

Правилник за устройството и дейността на възпитателните училища-интернати и социално-педагогическите интернати, обн. ДВ, бр. 71/1.09.2006.

Правилник за устройството и дейността на домовете за медико-социални грижи за деца, посл. изм. ДВ, бр.53/12.07.2011.

<http://www.gdin.bg/Pages/Prisons/Default.aspx?evntid=25715> (6.09.2013).

<http://www2.mon.bg/adminmon/schools/CIFillFrame.asp> (7.09.2013).

<http://www.nsi.bg/otrasal.php?otr=23> (7.09.2013).

За автора

Тони Манасиева е доктор по педагогика, доцент във Факултета по педагогика на СУ „Св. Климент Охридски“.

Ръководител на магистърска програма „Социална работа с деца и семейства“.

Контакт: manasieva@mail.bg